

DE DOOD EN DE DOVE DRAGOMAN

Marloes Cornelissen

Sinds 1612, toen de eerste handelsovereenkomsten tussen Nederland en het Osmaanse Rijk werden gesloten, is er in Istanbul altijd een kleine Nederlandse gemeenschap geweest. De eerste eeuwen bestond die uit handelaren, de ambassadeur met zijn familie en zijn personeel, en enkele andere individuen die Nederlandse diplomatieke bescherming genoten. Anders dan de benaming doet vermoeden was deze gemeenschap verre van homogeen: vaak werd de Nederlandse ‘protectie’ verstrekt aan individuen van Italiaanse, Portugese, Duitse of Hongaarse komaf, die op die manier gekozen ‘Nederlander’ werden. De Nederlandse gemeenschap omvatte dus ook mensen die geen Nederlands spraken.

Aan het begin van de achttiende eeuw leidde ambassadeur Jacobus Colyer deze kleine gemeenschap.* Istanbul telde in die tijd slechts vijf Nederlandse handelshuizen. Handel werd vooral in Izmir gedreven, en veel minder in Istanbul. Doordat veel leden van de Nederlandse gemeenschap voor een lange periode in Istanbul woonden, leefden ze er niet alleen maar stierven ze er ook. Hun graven zijn daar. Hun testamenten en de boedelbeschrijvingen werden opgetekend in de kanselarij van de ambassade. Dat was mogelijk doordat de Nederlandse ambassadeurs notariële volmacht hadden. Dankzij deze documenten kunnen we een glimp opvangen van het leven en de dood in vroegmodern Istanbul.

Zie de bijdrage van Eveline Sint Nicolaas over Colyers opvolger.

Dragoman Theyls

Een van de belangrijkste leden van de gemeenschap was de dragoman, ofwel de tolk/vertaler van de ambassade. Vaak deden dragomans meer dan alleen vertalen; hun contacten, hun kennis van het Osmaanse hof en de diplomatie waren uitermate belangrijk voor het succes van diplomatieke betrekkingen. Willem (ook wel Guglielmo) Theyls, die aanvan-

kelijk kanselier was, bekleedde van ongeveer 1668 tot aan zijn dood in 1725 de positie van hoofddragoman van de Nederlandse ambassade.

Volgens osmanist Maurits van den Boogert waren er op papier vaak meerdere dragomans in dienst van een ambassade. Velen van hen werkten echter niet als dragoman: ze waren slechts als dragoman of diens knecht geregistreerd om gebruik te kunnen maken van de privileges die aan de titel verbonden waren. Ambassadeurs en consuls verdienden met de verkoop van dergelijke titels een centje bij.

Willem Theyls werd rond 1640 in Enkhuizen geboren als zoon van Jan Jansz. Theyls de Jonge († 1671), voormalig directeur van de Levantse Handel en later Nederlands consul in Egypte. In 1676 huwde de katholieke Theyls in Istanbul de Griekse Elena Patriza, met wie hij twee kinderen kreeg. Na haar dood hertrouwde Theyls in 1680 met Cattarina Peroni, dochter uit een andere Levantijnse dynastie van dragomans. Theyls overleed op 22 februari 1725, na zevenenvijftig jaar voor de ambassadeursfamilie Colyer te hebben gewerkt. Hij moet ouder dan tachtig jaar zijn geworden.

Dat een Nederlander als dragoman werkte was tamelijk ongebruikelijk, vaak werden ze onder de lokale minderheden geworven. Het beroep van dragoman ging doorgaans over van vader op zoon. Dragomans wisselden regelmatig van werkgever en het kwam regelmatig voor dat leden van één familie voor verschillende ambassades werkten. Geheime informatie kon daardoor makkelijk ook buiten de nationale gemeenschap bekend raken. Theyls werkte niet alleen voor de Nederlandse ambassade, maar diende ook de Russische vertegenwoordiging in Istanbul.

Theyls kreeg ten minste negen kinderen, van wie er acht nog in leven waren toen hij overleed. Hij werkte tot op hoge leeftijd, hoewel alom bekend was dat hij al jaren tamelijk doof was. Erg bevorderlijk kan dit niet zijn geweest voor het werk van iemand die zijn brood verdiende als tolk. In 1708 was er al een verzoek gedaan door de ambassadeur om Theyls te laten opvolgen door zijn zoon Nicolas, maar omdat dit nooit werd ingewilligd, bleef Theyls in functie. Volgens ambassadeur Colyer was de dragoman wel genoodzaakt door te werken omdat hij zoveel kinderen moest onderhouden. De Engelse ambassadeur Robert Sutton

(aangehaald in een brief van Hamel Bruinincx, de Nederlandse gezant in Wenen) die de dragoman omschreef als ‘[...] een volslaege brouillon, een laetdunkend, geïnteresseert, ongerust, intriguant en koppig man, met dewelcke (sijnde daerenboven doof) gantsch niet uyt te komen is’, zinspeelt op een andere reden. Dat ambassadeur Colyer zelfs tijdens de belangrijke vredesonderhandelingen in Passarowitz (in 1718) Theyls al het werk liet doen kwam volgens de Engelsman omdat de ambassadeur een ‘sijn gemack en plaisiren beminnende’ man was.

Testamenten en boedelbeschrijvingen: de dood in Istanbul

Willem Theyls besloot in 1722 zijn testament te laten opstellen en registreren bij de kanselarij van de Nederlandse ambassade. Dat was niet ongebruikelijk onder leden van de Nederlandse gemeenschap in Istanbul. In de eerste helft van de achttiende eeuw zijn in de kanselarijboeken zeventwintig testamenten geregistreerd. Theyls’ testament geeft de indruk direct aan zijn familie te zijn gericht; het is alsof hij zich voorstelde hoe zijn kinderen bijeen zouden komen en gezamenlijk naar de voorlezing zouden luisteren. Hij begint zijn testament (opgesteld in het Italiaans, de lingua franca onder diplomaten en handelaren in het Osmaanse Rijk) met een donkere, maar praktische introductie:

Niets is zo zeker als de dood, verkregen en geërfd door de universele zonde van de mensheid; maar het uur daarvan (onderhevig aan de Goddelijke wil) is onbekend voor een ieder, en daarom vond ik het noodzakelijk om mogelijke onenigheid te voorkomen onder mijn zoons en dochters over de erfenis – die ik heb verdiend door hard te werken hier op aarde – die zij te zijner tijd zullen ontvangen als resultaat van mijn overlijden.

Wat verderop richt hij zich tot een van zijn zoons:

Aan mijn zoon de arts Antonio, die het gelukt is om een jaarlijks salaris te verkrijgen van 850 leeuwendaalders in de dienst van Hare Majesteit de Tsarina in Moskou, aan hem genadig geschonken dankzij mijn trouw bewezen diensten aan Hare Keizerlijke Majesteit. Meer kan ik niet geven; vooral niet omdat hij tijdens zijn studie en promotie in Padua en daarna in Venetië een destituut leven leidde, en dit heeft me een aardige som gekost.

Nota delli mobili stabili del Defunto mio marito
2.^a Suite Theyls

La Casa dove habito
la metà della Casa di Belgrado
nella Camera che è sopra la strada
due Tavetti vecchi
8 Cuscini di velluto vecchio
2 vecchie di panno rosso
una Casseta
un piccolo Tavetto
3 menderi
un Stomazo con il suo Capozale
due Tavetti
un pezzo del Camino
una portiera
un grande armario

Nella Camera sopra il giardino
13 Cuscini di velluto vecchio con 3 menderi grandi
altre due piccoli
3 macchi di panno vecchio due piccoli
un Tavolino con un piccolo Tavetto
una Casseta di madre perla
4 quadri edue specchi
due Stomazi con li sui Capozali
un Tavetto due Tore

La Camera sopra il magazzino de fuoco
un Cuscino di velluto e 9 Cuscini senza fodra
due Tavetti piccoli con grande edue Tore

Afb. 1: Eerste pagina van de boedelbeschrijving van Willem Theyls, opgesteld door zijn echtgenote Cattarina Peroni in 1728 (foto: NL-HaNA, Legatie Turkije 1.02.20, inventaris nr. 1043)

Ook zijn andere zonen worden kritisch toegesproken. Aan zijn twee dochters Domenica en Sibilla Vittoria laat Theyls weten dat ze een deel van de erfenis kunnen krijgen mits zij hun bruidsschat retourneren. Zijn ongehuwde zoon Giovanni kreeg een positie als student Oriëntaalse talen – een gunst van de Russische tsaar voor de diensten die Theyls hem had bewezen. Voor zijn inzet tijdens de vredesonderhandelingen in Passarowitz werd Theyls beloond met een studieplaats in Venetië voor zijn andere zoon, Ignazio.

Theyls wilde er zeker van zijn dat de erfenis niet in zijn geheel zijn kinderen zou toevallen, en liet vastleggen dat zijn echtgenote ook haar deel zou krijgen. Hij liet haar hun huis in de wijk Pera na en de helft van de goederen in het landhuis dat hij bezat in het dorp Belgrado nabij Istanbul, inclusief het meubilair, contant geld, kredieten, en obligaties die hij nog tegoed had van anderen.

De inventaris van Theyls' bezittingen is op 24 maart 1728 door zijn echtgenote opgesteld (zie afb. 1). Waarom haar dat is toegestaan is onduidelijk; normaal gesproken werd een boedelinventaris opgesteld door een afgevaardigde van de ambassade in aanwezigheid van enkele getuigen. Boedelbeschrijvingen werden vaak gemaakt wanneer bezittingen per opbod zouden worden verkocht. Overeenkomstig het testament zijn de goederen in het huis in Pera en de helft van het landhuis geïnventariseerd. Het huis in Pera had vijf kamers, en was bijna geheel ingericht in Osmaanse stijl: lage sofa's van kussens met daaroverheen kleden of spreien. De vijf kamers werden omschreven als: een kamer aan de straatkant, een tuinkamer, een kamer boven de brandwerende opslagruimte, een benedenkamer en een 'donkere kamer'. De kamer aan de straatkant was waarschijnlijk de slaapkamer: deze was gestoffeerd met vier tapijten (waarvan twee oud), een bed met matras, en een Osmaanse sofa gemaakt van tien fluwelen kussentjes, een spreij en drie grote zitkussens. Er was een haard met een haardgordijn en tocht werd tegengehouden door een deurgordijn. Twee manden in Osmaanse stijl en een grote kledingkast dienden als opslag.

De tuinkamer had eveneens een Osmaanse sofa, gemaakt van dertien oude fluwelen kussentjes, grote zitkussens, twee kleinere kussentjes en

vijf oude spreien. Er stond een kleine tafel met een tapijt erover, op de vloer lagen drie matten en waarschijnlijk nog een ander tapijt. Verder waren er twee bedden met matrassen en kussens, en hingen er aan de muur vier schilderijen en twee spiegels. De kamer boven de opslag had, behalve een Osmaanse sofa, tapijten en matten, een bed en drie manden. De kamer beneden had een sofa van twee zitkussens, twee spreien en vijf kleine kussens. De enige andere spullen in deze kamer waren een koperen kachel en een oud tapijt. In de donkere kamer bevonden zich twee zitkussens met dekens, waarop de slavinnen sliepen.

‘Europese’ details die waren aangebracht in de aankleding van het huis waren verscheidene schilderijen aan de muur, stoelen en een kledingkast. De Nederlandse gemeenschap importeerde vaak meubels uit Europa, want vrijstaande meubels waren in het Osmaanse Rijk van de achttiende eeuw nauwelijks in gebruik. Boeken of schrijfgerei staan niet op de inventarislijst. Gezien Theyls’ beroep en het gegeven dat hij in 1721 zelfs een verhandeling had gepubliceerd, is dit op zijn minst opmerkelijk. Een van zijn meest opzienbarende bezittingen was een blinde slaaf.

Theyls bezat slechts een paar kledingstukken: een mantel, negen hoeden en drie hemden. Dragomans stonden bekend om hun kleurrijke kleding, gemaakt van luxe stoffen, maar in Theyls’ inboedel is dat niet terug te zien. Wellicht waren andere kledingstukken al vergeven door zijn vrouw. In haar inventaris geeft zij namelijk aan dat ze enkele ‘andere oude spullen’ aan de armen heeft gedoneerd. De inventarislijst geeft daarnaast een overzicht van verschillende kostenposten. Theyls’ weduwe had speciale kleren laten maken waarin haar echtgenoot begraven kon worden: ze vermeldt de kosten voor het laten maken van zijn grafkledij en voor het verven en het zomen van de kleding.

Het keukengerei dat Theyls bezat bestond uit ronde, koperen dienbladen, en verder uit zeventien schalen, achtenveertig borden of schotels, achttien porseleinen borden, sommige gebroken, andere intact, drie houten kommen, een pot, een zilveren schotel of schaal, twee zilveren houders voor koffiekopjes, zeventien messen, vijf zilveren vorken, zeven lepels, een koperen lepel en een kaasschaaf. Theyls had ook gerei voor twee haarden. Vele andere Nederlanders uit zijn tijd bezaten ook een

Afb. 2: 'De maaltijd aangeboden aan ambassadeur Cornelis Calkoen' (detail), schilderij van Jean Baptiste Vanmour (ca. 1727 – ca. 1730). Cornelis Calkoen, in rode jas, op de rug gezien, gezeten voor sultan Murad III, wordt geflankeerd door twee dragomans, onder wie Alexander Ghika. (Foto: Rijksmuseum (publiek domein))

wafelijzer en een 'taertepan' (gietijzeren braadpan), speciaal uit Nederland overgebracht. Daarnaast dronken ze vaak thee uit theeserviezen en theepotten, die speciaal geïmporteerd werden, want in het Osmaanse Rijk dronk men in die tijd nog geen thee.

Willem Theyls' inboedel bestond in totaal uit 439 afzonderlijke goederen, en het is opvallend dat zijn kleding slechts een miniem gedeelte daarvan uitmaakt. Wellicht valt dit te verklaren uit het feit dat de inventarislijst drie jaar na zijn dood is opgemaakt en de nodige kleren al waren weggegeven door zijn vrouw. Hij bezat wel 237 andere textiele items, die samen met zijn kleding net iets meer dan de helft van zijn sobere inboedel uitmaakten. Onder deze goederen waren zes tafelkleden, tweeënveertig servetten, vierentwintig lakens, zeven handdoeken, twaalf witte kussens, vijf deurgordijnen, negen dekens en drie spreien voor over zitkussens. Volgens de Osmaans geschiedkundige Suraiya Faroqhi moesten mensen het hebben van kussenslopen, bedspreien, gor-

dijnen en tapijten om hun simpele woonruimte huiselijk te maken; meubilair was er immers nauwelijks in achttiende-eeuws Istanbul. Kussens en slopen waren de modeproducten en statussymbolen van die tijd. In hun kleding moesten Osmanen zich aan allerlei voorschriften houden, maar voor huishoudtextiel bestonden die niet. Hun kleine formaat, hun betaalbaarheid en hun zichtbaarheid in het interieur maakten kussens nog extra populair onder Osmanen, en dus ook onder de leden van de Nederlandse gemeenschap.

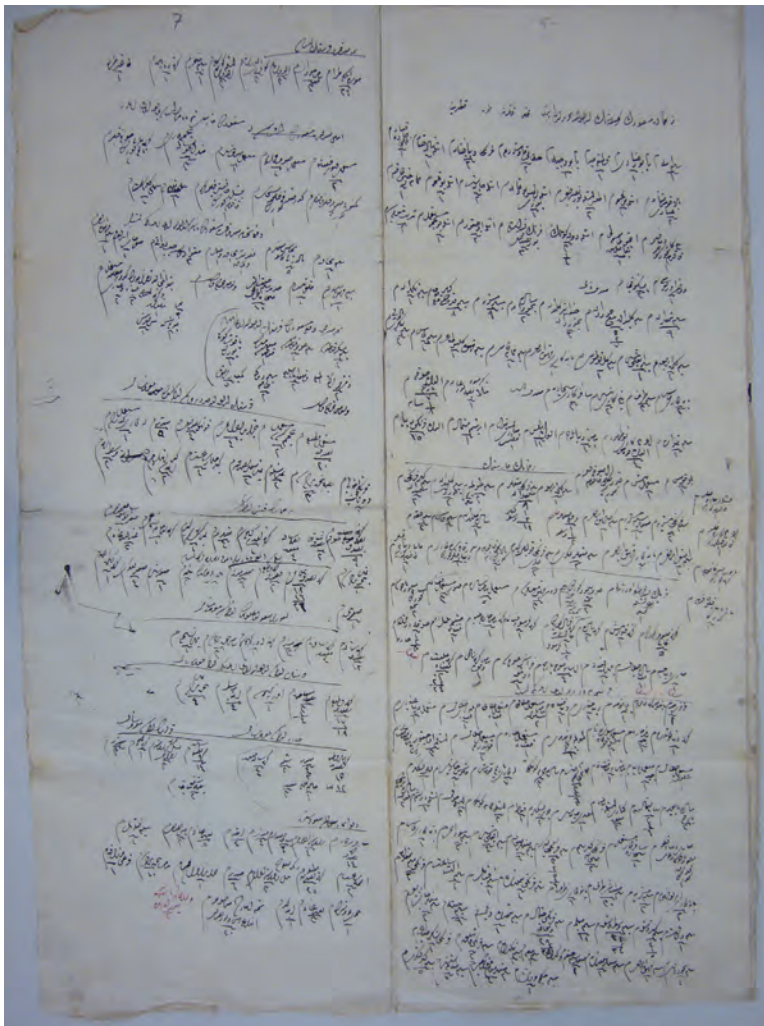
Cattarina Theyls geeft een gedetailleerd overzicht van de kosten die gemaakt waren op de dag dat haar man overleed en later voor zijn begravenis in de Santa Maria Draperis-kerk. De acht mannen die Theyls aflegden moesten bijvoorbeeld betaald worden. Er werd een som apart gelegd voor vijf broeders van de Santa Maria Draperis voor door hen bewezen diensten, alsmede voor twaalf priesters en voor franciscaanse en dominicaanse monniken. Twee andere monniken ontvingen ieder een kleiner bedrag. Een relatief hoge som ging naar kaarsvet. Het bedrag was zelfs vergelijkbaar met het honorarium voor dokter Polacco (de echtgenoot van een van Theyls' kleindochters), die Theyls meerdere malen bezocht en medicijnen voorschreef. Ook voor de herdenking van Theyls' dood veertig dagen na zijn overlijden staat een klein bedrag opgegeven. Theyls had voor zijn dood al bepaald dat voor een periode van drie jaar het brood van de priesters van Santa Maria betaald zou worden. Om de kosten te dekken had zijn vrouw enkele goederen verkocht, zoals twee bontjassen, een muts van sabelbont en bloemen uit de tuin.

Sobere levensstijl en andere dragomannen

Hielden dragomans er in het algemeen zo'n sobere levensstijl op na, of was Theyls een uitzondering? Omdat er nog nauwelijks onderzoek is gedaan naar de materiële cultuur van de buitenlandse gemeenschappen in het Osmaanse Rijk of naar die van dragomans in het bijzonder, is er weinig vergelijkingsmateriaal voorhanden. Er zijn slechts twee andere voorbeelden waarmee Theyls' bezittingen te vergelijken zijn. Allereerst

is er een gepubliceerde zeventiende-eeuwse boedelbeschrijving van de Latijns-katholieke dragoman Giorgio Tommaso († 1672), die in Istanbul werkte voor de Venetiaanse Republiek. Zijn bezittingen – minder dan honderd stuks – waren nog soberder dan Theyls' inboedel. Kleren staan niet op de boedellijst, hij bezat slechts twee kisten of koffers, twee kasten en twee manden, wat keukengerei, dat voornamelijk oud en gebroken

Afb. 3: Twee pagina's uit de boedelbeschrijvingen van Alexander Ghika, 1741 (foto: Osmaanse Staatsarchieven, D.Ş.M.MHF.d 12528)

was, een Chinees (porseleinen?) beeldje van een hond, gereedschap, een matrashoes, een stuk leer (waarschijnlijk om van te eten) en een gebruikt zadel. Daarnaast had hij blijkbaar een voorliefde of enorme behoefte aan zout, gezien de vijf zoutvaatjes die hij in zijn bezit had. Het is ook mogelijk dat Tommaso een verzamelaar was, zoutvaten waren namelijk een geliefd medium voor artistieke expressie. Zijn meest waardevolle bezitting was een huis in de wijk Galata. Waarschijnlijk stierf Tommaso als gevolg van een ziekte of operatie, aangezien een groot deel van zijn vermelde schulden kosten aan een chirurg betrof. Zelfs zijn huis bracht niet genoeg op om zijn schulden af te lossen.

En dan zijn er de boedelbeschrijvingen van de Albaanse of Aroemeense Alexander Ghika (1698-1741), die in de periode 1727-1741 hoofddragoman was aan het Osmaanse hof. De lijsten met zijn inventaris, waarvan er twee voor zijn dood, één direct erna en de laatste een jaar na zijn overlijden zijn opgesteld, zijn in de Osmaanse archieven bewaard gebleven (zie afb. 2 en 3). Ghika was honorair prins van Moldavië en Walachije. Zijn familie bekleedde sinds de zeventiende eeuw een belangrijke positie in de Istanbulse samenleving en bracht meerdere dragomans voort. In 1741 werd Ghika op grond van zijn zeer vriendschappelijke banden met Rusland beschuldigd van corruptie, met als gevolg dat hij op het hoogtepunt van zijn carrière werd geëxecuteerd. Vlak voor zijn executie inventariseerde de Osmaanse staat zijn bezittingen, waarschijnlijk met het doel ze te confisqueren. Ghika had 7600 bezittingen, waarvan 722 stuks kleding en nog eens zo'n duizend stuks andersoortig textiel. Zo had hij onder meer achtennegentig bontjassen, stukken bont en kledingstukken gevoerd met bont. Naast de gebruikelijke Osmaanse kledingstukken waren er ook enkele spullen van Europese afkomst, zoals een ceintuur en een simpele sjerp met 'Europees' borduursel, en verscheidene Europese stoffen.

Het verschil tussen de inboedels van deze drie dragomans is groot. De twee buitenlandse dragomans bekleedden duidelijk niet zo'n prestigieuze positie als Ghika. De discrepantie kan deels ook worden verklaard uit het feit dat Theyls op hoge leeftijd stierf: ouderen hebben normaal gesproken een bescheidenere inboedel dan mensen in een vroegere

levensfase. Mogelijk had Theyls tijdens zijn leven al een aantal goederen weggegeven. Omdat hij de helft van zijn bezittingen in het landhuis aan zijn vrouw schonk, zijn ook die niet opgenomen in de boedelinventaris. Het is overigens interessant dat er behalve van een verschil in financiële situatie, ook sprake lijkt te zijn van een verschil in politieke vrijheid: volgens historici werd Ghika ervan beschuldigd banden te hebben met Rusland, wat een van de gronden was voor zijn executie, terwijl het in het geval van Theyls geen probleem was dat hij voor Rusland werkte.

Het testament en de boedelbeschrijving van Theyls leveren een schat aan informatie op over het leven van de kleine Nederlandse gemeenschap in Istanbul, zelfs tot na de dood van haar leden. Dankzij het feit dat de Nederlandse wetgeving en het Nederlands erfrecht ook op 'Nederlandse' burgers in het Osmaanse Rijk van toepassing waren, beschikken we over documenten die de persoonlijke wereld van deze kleine gemeenschap weer tot leven brengen.